

KATARZYNA ŚLEDZICKA-JANOWSKA

WSPÓŁCZESNE TECHNIKI OPRACOWYWANIA DRUKÓW ZWARTYCH

Swoją wypowiedź – niezależnie od tematu – „Współczesne techniki opracowywania druków zwartych”, chcę bardziej sprowadzić do **metod** opracowania formalnego zasobów bibliotecznych przy użyciu technik elektronicznych zakładając, że biblioteki są w nie wyposażone.

Gwałtowny rozwój informatyki sprawił, że mamy dzisiaj do czynienia z różnorodnymi formami opracowywania zbiorów. Ta różnorodność nastrocza niekiedy wiele trudności w badaniach bibliotekoznawczych, w kształceniu bibliotekarzy i wreszcie w samej praktyce bibliotecznej.

Biblioteki, które zdecydowały się na wprowadzenie nowoczesnych narzędzi pracy, jakimi są systemy komputerowe zmuszone są do zmiany sposobu opracowania zbiorów.

Do podstawowych decyzji należy wybór formatu danych oraz metod pracy. Czy ma to być forma pracy bierna, czy też kooperacyjna metoda pracy biblioteki?

Metody kooperacyjne zakładają:

– Katalogowanie online. Ten rodzaj pracy zakłada istnienie katalogu centralnego, do którego współpracujące ze sobą biblioteki dodają opisy dokumentów, jak też i kopiują brakujące opisy, modyfikując je do własnych potrzeb.

Przykładem może być najpowszechniej wykorzystany katalog Online Union Catalog (OLUC) należący do Online Computer Library Center (OCLC) w Stanach Zjednoczonych.

– Wykorzystanie komercyjnych baz danych umieszczonych na dyskach CD-ROOM-owych.

– Katalogowanie w trybie wsadowym.

– Katalogowanie w ramach struktur organizacyjnych danego konsorcjum.

Metoda bierna polega na opracowywaniu zbiorów we własnym zakresie, bądź kupowanie gotowych opisów.

Naturalną konsekwencją użycia technik komputerowych w opracowaniu formalnym jest wybór formatu.

Najkorzystniej jest, gdy Biblioteka Narodowa danego kraju posiada taki format.

W momencie, gdy kilka bibliotek w Polsce zdecydowało się na kupno systemu komputerowego VTLS, Biblioteka Narodowa w Warszawie pracowała w formacie MARC BN, który nie może w pełni satysfakcjonować z wielu powodów, m.in. z braku kartotek wzorcowych, zarówno opisu formalnego, jak i przedmiotowego.

Obecnie 9 polskich bibliotek posiadających system VTLS przyjęło grupę formatów USMARC, tworzonych i rozwijanych przez Biuro Rozwoju Sieci i Standardów MARC (Network Development and MARC Standards Office), a rozpowszechnianych przez Służbę Rozpowszechniania Wydawnictw Biblioteki Kongresu. Formaty te ustalają strukturę i zawartość rekordów dla celów wymiany danych na nośnikach maszynowych.

Terminem format określa się strukturę rekordu i sposób wpisywania w tę strukturę elementów opisu bibliograficznego, haseł tego opisu, haseł przedmiotowych i innych danych służących do identyfikacji i wyszukiwania dokumentów.

Do istotnych cech rekordu należą:

- zmienna długość,
- podział na jednoznacznie identyfikowane pola,
- powtarzalność pól,
- podział pól na jednoznacznie identyfikowane podpola,
- powtarzalność podpól¹.

Bardzo istotne znaczenie dla identyfikacji poszczególnych elementów danych zawartych w rekordzie ma zmienna długość. Cecha ta pozwala, m.in. na stosowanie odrębnych pól dla poszczególnych typów haseł (osobowych, korporatywnych i tytułów ujednoczonych. W połączeniu z informacją zawartą we wskaźnikach daje pełną identyfikację nie tylko typu hasła, ale także jego formy. Format USMARC opracowano dla różnego typu dokumentów bibliotecznych. Opis bibliograficzny wpisany w strukturę rekordu USMARC zgodny jest z PN-82/N-01152.01 oraz z „Przepisami katalogowania książek. Cz. 1”. Przyjęto drugi stopień szczegółowości opisu.

W tej chwili jest opracowany:

- format rekordu opisu dokumentów,
- format rekordu kartoteki haseł wzorcowych,
- format opisu zasobu,
- format rekordu symbolu klasyfikacyjnego.

Ograniczyłam się w tym miejscu do wyliczenia tylko tych formatów, które wykorzystywane są przez biblioteki pracujące w systemie VTLS).

Dodać chcę, że powstały również instrukcje do kolejnych typów dokumentów, tzn. do opisu bibliograficznego, opisu zasobu i wydawnictwa ciągłego oraz

¹ A. Paluszkiewicz, *Rola formatu i kartotek wzorcowych w skomputeryzowanych katalogach bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny”, 59 (1991) z. 3/4, s. 277.

instrukcja zasad tworzenia kartotek wzorcowych (do opisu formalnego opracowano „Zasady tworzenia kartotek haseł wzorcowych”, a w przypadku haseł przedmiotowych został opracowany podręcznik „Kartoteka wzorcowa języka KABA”).

Struktura rekordu we wszystkich tych formatach zgodna jest z normą ANSI Z 39.2 (American National Standard for bibliographic information interchange) i z międzynarodową normą ISO 2709. Odpowiada wymaganiom normy PN-84/N-09015. Zgodnie z tą strukturą rekord składa się z nagłówka rekordu, tablicy adresów i pól danych.

Nagłówek rekordu jest pierwszym elementem rekordu złożonym z 24 znaków. Zawiera on dane niezbędne do właściwego przetwarzania rekordu.

Tablica adresów składa się z jednostek zbudowanych z etykiety, oznaczenia długości i lokalizacji poszczególnych pól danych występujących w rekordzie.

Dane wprowadzane do rekordu zgrupowane są w **polach**. Pola te identyfikowane są za pomocą trzyznakowych etykiet (zapisanych w tablicy adresów). Dzielią się na **pola danych kontrolnych** (są to pola stałej długości) oraz **pola zmiennej długości**. Na początku każdego pola zmiennej długości, znajdują się dwa jednoznakowe wskaźniki, którymi mogą być: mała litera, cyfra lub spacja. Pola zmiennej długości składają się z podpól identyfikowanych za pomocą dwuznakowych kodów podpól. Pierwszym znakiem kodu podpola jest separator podpól. Drugim znakiem jest identyfikator podpola; identyfikatorem może być mała litera lub cyfra. Zawartość podpola oddziela się jednym odstępem od kodu podpola².

Decyzji o wyborze formatu towarzyszyć musi decyzja w sprawie zbioru znaków stosowanego przez polskie biblioteki, wprowadzające oprogramowanie VTLS. System obsługuje, zarówno zbiór znaków ustalony przez normę ANSI Z 39.47, jak i zbiór znaków przewidziany w normie ISO 6937/2. Wybrano zbiór znaków ISO. (Ostatnie decyzje normalizacyjne zmierzają do tego, by z zachowaniem norm ISO 6739 przejść w opracowaniu unikod).

Bardzo duże zainteresowanie wśród bibliotekarzy budzą kartoteki wzorcowe.

Znaczenie tych kartotek dostrzegane było od dość dawna w Bibliotece Narodowej, dla własnych potrzeb była prowadzona kartoteka biograficzna. Od tamtej pory zmieniła się struktura, liczba i jakość podawanych informacji.

W Polskiej Normie terminologicznej PN-89/N-01224 zdefiniowane hasło opisu bibliograficznego powinno zawierać nazwę osobową, nazwę ciała zbiorowego lub tytuł ujednolicony. Normy te nie zawierają terminu „hasło wzorcowe”.

² *Format USMARC opisu katalogowego książek. Instrukcja wypełniania rekordu w VTLS, oprac. M. Lenartowicz i inni, Warszawa 1993.*

W skomputeryzowanych systemach bibliotecznych kartoteki haseł wzorcowych są narzędziem kontroli poprawności wprowadzania ujednoczonych haseł danego katalogu oraz określają powiązania między wszystkimi wariantami haseł ujednoczonych.

Kartoteki wzorcowe tworzy się dla elementów, które stanowią podstawowe czynniki wyszukiwania, np. dla nazw osobowych i ciał zbiorowych, dla tytułów ujednoczonych i tytułów serii wydawniczych oraz dla haseł przedmiotowych. Rolą kartotek wzorcowych jest także obsługa powiązań między kilkoma nazwami ujednoczonymi.

Kartoteki wzorcowe wykorzystywane są zarówno przy wprowadzaniu danych do bazy, jak i przy wyszukiwaniu³. Podczas sporządzania opisu bibliograficznego, obowiązkiem bibliotekarza jest sprawdzenie w kartotece haseł wzorcowych, czy dane hasło już istnieje. Jeśli nie, należy je najpierw wprowadzić do kartoteki razem z informacjami zapewniającymi odpowiednie powiązania. Wówczas w bazie katalogu, w odpowiednich polach znajdują się tylko nazwy ujednoczone.

W tworzeniu kartotek haseł wzorcowych wykorzystuje się również format USMARC.

Naturalnie, każda biblioteka zawiera tylko rekordy haseł ujednoczonych, niezbędnych w danej bibliotece.

Rekord w tym formacie składa się (podobnie jak w rekordzie opisu bibliograficznego) z nagłówka rekordu, tablicy adresów i pól danych.

Podstawowym elementem rekordu w kartotece haseł wzorcowych jest **hasło rekordu** zapisane w polu o etykiecie 1XX. W każdym rekordzie może wystąpić tylko jedno takie pole. Rekord może także zawierać pola tropów dla wariantów hasła (4XX) i haseł związanych (5XX). Może także zawierać uwagi dotyczące źródeł wykorzystywanych przy ustalaniu hasła i zakresu stosowania hasła (66X-68X) oraz informacje dodatkowe o serii (64X).

W rekordzie kartotek haseł wzorcowych, hasła umieszcza się w polach 1XX, 4XX i 5XX. Hasła te dzieli się na dwie podstawowe grupy.

Pierwszą grupę stanowią **hasła ujednoczone**, które w rekordzie opisu katalogowego pełnią rolę hasła głównego (100130), hasła przedmiotowego (600-651), hasła dodatkowego (700-730) lub hasła dodatkowego dla serii (400 lub 800-830). W kartotece haseł wzorcowych hasła ujednoczone występują w polach 1XX i w polach tropów: zob. też 5XX.

Drugą grupę stanowią **hasła odrzucone** (warianty haseł), wykorzystywane w kartotece haseł wzorcowych do tworzenia odsyłaczy: zob. Hasło odrzucone nie występuje w rekordach opisu katalogowego. W kartotece haseł wzorcowych, hasło odrzucone może wystąpić w polu 4XX.

³ Paluszkiewicz, dz. cyt., s. 278.

Na podstawie zawartości pól 4XX i 5XX, system VTLS automatycznie generuje odsyłacze ogólne i uzupełniające do hasła ujednoczonego, znajdującego się w polu 1XX.

Przy oznaczaniu zawartości pól 1XX, 4XX i 5XX obowiązuje zasada odpowiedniości, polegająca na tym, że dwie ostatnie cyfry etykiety określają zawartość pola w sposób następujący:

- X00 nazwy osobowe,
- X10 nazwy ciał zbiorowych,
- X11 nazwy imprez,
- X30 tytuły,
- X50 nazwy pospolite,
- X51 nazwy geograficzne.

Pola X00, X10 i X11 mogą zawierać zarówno hasła typu: nazwa osobowa, nazwa ciała zbiorowego (w tym imprezy), jak i złożone hasła typu: nazwa, tytuł⁴.

Reguły dotyczące wyboru hasła i jego formy są zawarte w Zasadach katalogowania, uchwalonych na międzynarodowej konferencji na temat zasad katalogowania w 1961 r. Postanowienia te mają charakter obowiązujący. Hasło wybrane zgodnie z tymi zasadami jest hasłem autorytatywnym⁵. Cechę autorytatywności posiadają tylko hasła ustalone przez narodową centralę bibliograficzną dla nazw krajowych autorów i współtwórców, nazw ciał zbiorowych i tytułów oryginałów dzieł, publikowanych w danym państwie.

Ustalenie ujednoczonego hasła dla danego katalogu dostrzegane jest przez bibliotekarzy zajmujących się katalogowaniem i prowadzeniem katalogu. Do tychczas przystępując do katalogowania sprawdza się w katalogu, czy nazwa jej autora występuje już w katalogu i w jakiej postaci. Katalog pełni rolę zbioru haseł ujednoczonych, posiadając jednocześnie cały szereg odsyłaczy.

W polskim słownictwie fachowym kartoteka wzorcowa i kartoteka autorytatywna, często są traktowane jako synonim. W jednym państwie może tylko funkcjonować jedna kartoteka autorytatywna, podczas gdy kartotek wzorcowych jest wiele. Każda kartoteka autorytatywna jest kartoteką wzorcową, ale nie odwrotnie⁶.

Bez większych nakładów, kartoteki wzorcowe prowadzone przez biblioteki, pracujące w oprogramowaniu VTLS, mogą być przekształcone i podniesione przez Bibliotekę Narodową do rangi kartoteki autorytatywnej.

⁴ *Format USMARC rekordu kartoteki haseł wzorcowych. Instrukcja wypełniania rekordu w VTLS*, oprac. A. Paluszkiwicz i inni, Warszawa 1994.

⁵ M. Lenartowicz, *Hasło wzorcowe opisu bibliograficznego*, „Przegląd Biblioteczny”, 62 (1994) z. 3/4 s. 202.

⁶ *Kartoteka wzorcowa języka KABA*, cz. 1, *Nazwy własne*, praca zbior. pod red. J. Woźniak, Warszawa 1994, s. 19.